

(TRIPTIH)

I

MORDHO

Napolju, srećom, nije bilo mnogo hladno. Zima skoro da je i prošla, ali su noći još bile studene. U izbi, kraj peći, bilo je prijatno. Sedeli su strepeći, sedeli su možda poslednji put zajedno, tu kraj peći i čekali. Sused je rekao da će doći i da će im pomoći. Mordehaj Abramovič mu je verovao. Poznavali su se toliko godina, susedi su, istina delila ih je religija, nisu išli u istu crkvu, i odeća im je bila različita, ali ipak, Mordehaj Abramovič mu je verovao... Sused je bio dobar čovek, nije ga vređao, pozdravljali su se kao ljudi. Prošle noći je krišom došao i ispričao kako se njegovi spremaju da kolju, klaće u subotu, a što nađu po kućama podeliće. Nije to prvi put da su ovde klali Jevreje. Klali su i ranije, klali su onako pijani, sekli su sabljama, a bilo je i onih treznih koji su to radili. Verovali su da će njihov život postati lakši, da će u njihovom selu biti manje siromašnih kada se oslobode tih prokletih Jevreja koji su Hrista razapeli i zbog kojih ceo svet živi u bedi.

I Mordehaj Abramovič je teško živeo, imao je ženu i troje dece, ni sam ne zna kako je preživljavao i uspevao da prehrani porodicu. Vremena su bila teška, leto je bilo sušno, jeli su samo dva puta dnevno, ali jeli su. On i žena su se uzdržavali, jeli su manje, samo da im deca ne budu gladna. Na praznike je gotovo i zaboravio. Kako da praznuje, šta da iznese za sto! Ponekad se pitao ima li uopšte Boga? Pitao se i odmah bi osetio onaj užasni strah koji je osećao svaki put kada bi pomislio šta će biti sa njim kada umre. Sada o tome nije mislio. Znao je da će umreti i to uskoro, umreće kroz dva dana, ne, koji je to danas dan... Da četvrtak je, a u subotu će klati. Umreće, ali ne onako kako dolikuje ljudskom stvoru, u starosti, okružen decom i unucima koji ga oplakuju, umreće zajedno sa decom, gledaće kako ih kolju – ili će oni gledati kako njega kolju, da i nju će zaklati, Rifku će takođe, ali... Pre nego što ih zakolju, žene uvek siluju, ne smeta ih to što je, kako oni kažu, prljava čivutka.

Možda će sused ipak doći i pomoći im. Obećao je ali, pitao se Mordehaj, kako može da im pomogne on sam. Ne može ni on sa svoja četiri sina da se suprotstavi celom selu, ne može da ih spreči. Uostalom, najmlađi susedov sin je već pokazao da ne voli Jevreje, taj bi pre klao nego pomagao. Onaj drugi je dobar ali pije. Piju svi u selu, ali on pije previše i stalno je u nekom naročitom raspoloženju.

Sedeli su kraj peći, sedeli i čekali, vatra se skoro ugasila ali je zemljana peć još bila topla. Spremili su najvrednije stvari, tako im je sused rekao da učine. Svako je imao svoju bošću, samo ona najmanja nije. Kako bi je i nosila kada je imala, koliko ono... Da, imala je osamnaest meseci. Mordehaj se za nju najviše brinuo. Ako bi ih sused negde sakrio, na tavan ili u podrum, možda u neku skrivnicu u plastu sena, a ona iznenada zaplače, propali su. Poklaće ih sve, a stradaće i sused sa celom porodicom.

Da mu je bar rekao kako to misli da im pomogne. I zašto je rekao da se toplo obuku?

Deca su, sedeći kraj peći, onako umotana, zaspala. Rifka je sve vreme drhtala. Znao je - ona se neprestano moli. *Šema Jisrael!*... Kad bi samo znao da će molitva pomoći i on bi se molio, istina, sada nije bio u stanju da sastavi ni prvih nekoliko reči, neprestano mu se priviđa ona strašna scena koju je, kada je bio mali, sakriven, sa tavana video. Onaj trenutak kada je Kozak trčeći za Aronom, zamahnuo sabljom i posekao ga po leđima. Mordho je (da, tada su ga roditelji još zvali Mordho), Mordo je za trenutak zatvorio oči, a kada ih je ponovo otvorio, video je Kozaka kako briše sablju o nešto što je, takođe krvavo, ležalo na zemlji. Bilo je tu još nekoliko Kozaka, i oni su brisali svoje sablje, pevali su i vikali nešto, a onda se Mordho onesvestio. Kasnije se nije onesvešćivao. A pogroma je bilo. Preživio ih je nekoliko. Bilo je važno saznati na vreme. Saznati, tačnije osetiti, naslutiti. Dešavalo se da se Kozaci danima pripremaju, opijaju se, galame, oštre svoje sablje i prolazeći kraj jevrejskih izbi prete pesnicama. Onda se oni koji su obazrivi, sklanjaju iz sela, odlaze u polje ili nekud, kod prijatelja ili rođaka u neko drugo selo, što dalje. Desi se da ih i tamo zakolju,

ali se neki ipak tako spasu. Prežive. Važno je preživeti. Naravno, često su bežali, a pogroma nije bilo. Vraćali su se u svoje izbe, malo postidjeni ali, pitao se Mordho, zašto se stideti? U Talmudu piše... Učinilo mu se da čuje korake, pomislio je da to sused dolazi ali je to bio samo vetar. O čemu je ono razmišljao? Talmud...Šta ono u njemu piše? Možda pokolja neće ni biti.

U selu je tišina, možda ih je prošlo, a možda su prosto, napivši se preko mere, pospali. U jutro su, posle takvih pijanki, bunovni i zli. Tada ih se naročito treba čuvati.

Nije lako kriti se u nekom drugom selu podalje odavde. Lako te poznaju. Po odeći, po naglasku, pajesima*¹... Dobro, možda bi i neku staru njihovu odeću mogo naći, a pajesice bi mogao nekako i sakriti, zavući pod šubaru. Naglasak nije moguće promeniti, celog života govorimo ovako i melodiju jidiša nije lako zameniti glasovima onih pijanih goja*² sa sabljama. Eh, da ima sablju! I šta bi sa njom? Sabljom ne ume da rukuje, porodicu njom ne bi mogao odbraniti od one gomile.

Zadremao je. Trajalo je to možda samo trenutak, ali sanjao je ono o čemu je toliko puta slušao. Da je bio u jednoj neobičnoj zemlji, u Španiji gde je uvek toplo. Tamo nema zime. Sanjao je da je u Španiji i da je bio siguran da ga neće dirati jer nisu znali da je Jevrejin. Tamo je bilo strašnije nego ovde, ovde jednostavno poseku sabljom, a tamo su proganjali Jevreje, mučili su ih na neobične načine, spaljivali su ih žive... Sfarditi, sefardi ili tako nekako su ih zvali. Mučili su i spaljivali su čak i one koji su primili hrišćanstvo. Njih su naročito mrzeli. One malobrojne, koje nisu pobili, Španci su proterali iz svoje zemlje. Ti su imali sreće! Isterali su ih iz Španije i oni sada lepo žive u nekim zemljama gde ne ubijaju Jevreje.

Da, sanjao je da je u Španiji, da je gledao kako gomila čudno odevenih ljudi tera neke takođe neobično odevene ljude sa bradama i pajesima, teraju ih i tuku motkama, ovi posrću, padaju, puze pa se opet dižu. Shvatio je da su to Jevreji iako su vikali na nekom njemu nerazumljivom jeziku. Onda je neko rekao da ih teraju u beit kneset*³ gde će ih zaključati i sve zajedno spaliti. Onda se i on našao u gomili, zatvoren u nekoj čudnoj prostoriji za koju su mu rekli da je to španska kuća okupljanja i da je spaljivanje ipak lepše nego seča sabljom. Posle toga se probudio i shvatio da je zaspao, možda samo na tren. Možda je i duže spavao jer, evo, u izbi je zahladnelo. Naježio se – ili je to od straha.

Suseda još nema. Možda neće ni doći. A možda će doći zajedno sa onima koji kolju.

Zašto nas kolju? Ako im smetamo, što nas ne proteraju nekuda, u neku zemlju gde nas ne mrže. Valjda i takvih zemalja ima!

Kad bi i nas nekuda oterali kao one iz Španije! Negde gde bi mogli živeti bez straha. Nešto bih radio, išao bih od sela do sela i prodavao sitnice: češljeve, marame za žene, razne đinđuve, možda i... Ne znam šta u tim zemljama ženama treba prodavati, možda bi mi neko rekao. Naravno da bi mi rekao, saznao bih to u beit knesetu, tamo uvek pomažu onima koji izbegnu od neke nevolje. Pomažu, onoliko koliko mogu, jer su i oni sirotinja pa znaju kako je to. Kad treba dati, oni bogati se uvek prave ljudi.

Dobro, hoće da nas kolju. Ako je to Njegova volja, neka je blagosloveno Njegovo ime, neka nas kolju, ali neka bar ovu decu proteraju. Neka zakolju mene i nju, samo da pre toga ne siluju. Neka zakolju, neka poseku ako je to Njegova volja, a decu da proteraju u neku drugu zemlju. Primiće ih naši, primiće i pomoći će. Ova najveća može već da radi po kućama. Može i u polju. Jaka je i vredna. Radiće i othraniće ove dve. Uskoro će i ova srednja moći da radi. Pomagaće, uostalom, u prvo vreme će čuvati ovo malo.

Šta, sused je ušao, ušunjao se u izbu, nisam ga ni čuo. Nešto mi govori, nisam ga odmah razumeo. Mislio sam da su došli po nas i da je to kraj. Onda mi se razbistrilo. I shvatio sam šta mi govori. Morao se šunjati jer ni njegovi ukućani ne smeju znati. Mi moramo odmah poći i iskrati se iz sela da nas niko ne primeti. On će nas sačekati tamo, na kraju sela, kod krsta. Ako stignemo pre njega, moramo mi njega sačekati. Doći će sa konjem, daće nam dobrog konja i Bog neka nas čuva. Treba da idemo do susednog sela, moramo žuriti da tamo stignemo pre nego što svane. Počeo je opisivati izbu u kojoj živi njegov... Tu rusku reč nisam razumeo. Mislim da je rekao nešto u vezi sa

*¹ Pajes: kovrdžavi pramen kose koji religiozni Jevreji puštaju da im visi sa slepoočnica.

*² Goj: u žargonu, nejevrejin.

*³ Na hebrejskom: kuća okupljanja. Mesto gde se Jevreji okupljaju molitve radi. Sinagoga.

*krstom i pomenuo oca. Možda Rusi tako nazivaju sandaka?**⁴ *Kako izgleda kuća zapamtio sam. Ima samo jedan prozor na izbi. Treba tiho da zakucam na prozor. Tri puta, tiho. Sam je u kući, njegovi su svi pomrli. Zove se Boris. Primiće nas. Ostaćemo tamo dok opet ne smrkne, daće nam malo hrane, nema ni on mnogo, ova godina je bila loša. Kad smrkne treba da se iskrademo pa da krenemo dalje. On će mi reći kuda, svuda ima i dobrih ljudi i oni će nam pomoći. Treba tako da idemo od sela do sela, od dobrog čoveka do nekog drugog dobrog, treba da se krećemo samo noću. I da pazimo da nas ono najmanje, svojim plaćem, ne oda. Dokle da idemo? Daleko, što dalje odavde. Na sever, do... Ako treba i do Sankt Petersburga. Daleko je to, možda će mi se usput učiniti da je sigurnije zaustaviti se negde ali, u velikim gradovima je, kažu, drugačije. Tamo ne kolju Jevreje. Tako bar kažu. Peterburg je daleko, niko iz našeg sela nije bio tamo, čak ni oni koji su vojsku u gradovima služili. Koliko je to vrsta, niko ne zna. To nije ni izmereno. Jedan starac mu je pričao da do tamo treba hodati najmanje šest meseci, ali je sada bolje da ne gubimo vreme razgovarajući, treba krenuti. Treba da ga čekam kod krsta. Njemu će sa konjem biti teže da se iskrade.*

I ako nas uhvate, Boga radi, da ne kažem da nam je on tog konja dao, ubiće i njega, i svu porodicu će mu iseći. Ako uhvate, nas će onda ionako ubiti, pa onda bolje da kažem da sam konja ukrao. A ako preživimo, da se u toj našoj crkvi i za njega grešnog pomolimo...

Noć je bila hladna, mnogo hladnija nego prethodna. Mesečine, srećom, nije bilo. Počele su promicati krupne pahuljice snega. Trebalo je mnogo vremena dok se sused, vodeći jednog konja, nije pojavio.

A onda je počelo putovanje. Na sever. Išli su samo noću. Mordho je vodio konja. Na samaru, između bošči u kojima je bila sva njihova imovina, bila je ona srednja, Havele. Rifka je nosila onu najmanju, dala joj je krajičak marame da sisa i bila je spremna da joj šakom zatvori usta ako joj se učini da će dete zaplakati, a ona najstarija je išla pored konja, držeći se jednom rukom za samar.

Trajalo je to dugo, čak nešto duže od šest meseci...

II

S A R A

Njih dve su sedele u predsoblju Ohridske ulice broj 16. Predsoblje je bilo malo, u njemu je bio čiviluk na kome su visile dve bunde, veliko ogledalo i komoda. Stolica nije bilo pa su njih dve, majka i ćerka, Sara i Erna, morale sedeti na koferima. Sedele su na koferima od ranog jutra i čekale da dođe fijaker koji će ih odvesti na sabirno mesto. Juče su spremale stvari, odabirale su ono što će, kao što je to u naređenju pisalo, poneti sa sobom. Nakit su već ranije, ni same ne znajući zašto, dale na čuvanje Živojinu Pop-Ceniću, beogradskom bonvivanu koga jedva da su i poznavale. U naređenju nemačke komande je pisalo da nakit i ključeve od stana moraju poneti.

Sedele su u predsoblju na svojim koferima i čekale fijaker. Koferi su bili teški, same ih ne bi mogle odneti do sabirnog mesta. U naređenju je pisalo da se moraju javiti na sabirno mesto – u protivnom, biće streljane. Pisalo je, da mogu poneti samo onoliko koliko same mogu nositi, ali ovde ima mnogo više... Znale su da na Topovskim šupama više nema Jevreja, da su svi odvedeni na Sajmište gde je od sajamskih paviljona napravljen nekakav koncentracioni logor. Tamo će im te stvari itekako trebati. Govorilo se da će Jevreji tu biti internirani sve do završetka rata, a da će onda, verovatno, biti prognani nekuda. Možda na Madagaskar, tako su neki govorili. Istina, pričalo se da Nemci nameravaju da pobiju sve Jevreje – ali ta priča je ipak izgledala neverovatna. Ne mogu ih valjda sve pobiti!

*⁴ *Sandak*: kod jevreja čovek koji, prilikom obrezivanja, drži dete. Nešto kao kum.

U predsoblju je vladala tišina. Apsolutna tišina. Kao da se niko u kući tog dana nije kretao, da niko nije išao stepeništem. Samo se povremeno čulo neko šuškanje pred vratima. Bio je to verovatno hauzmajstor.

Hauzmajstor, onaj mali sa pacovskim licem, dolazio je tog jutra, pod nekim glupim izgovorima, već nekoliko puta. Dolazio je očigledno u nameri da sazna hoće li one već jednom otići na sabirno mesto, a preko njihovih ramena gledao je na kofere, verovatno ocenjujući šta se u njima nalazi. Na kraju nije izdržao pa je pitao nameravaju li da mu ostave nešto na čuvanje...

Nisu ni govorile. Sara je bila nagluva – da bi čula šta joj se govori moralo se vikati, sve ono što je Erna želela da joj kaže nije bilo za hauzmajstorove uši, a on se neprekidno motao oko njihovih vrata. Erna je želela da teši majku, htela je nešto da joj kaže, da je umiri, ali ni njoj samoj nije bilo jasno šta ih tamo u tom koncentracionom logoru, očekuje. Po gradu se pričalo da Nemci noću, nekakvim čudnim kamionom, odvoze Jevreje sa Sajmišta. Da ih voze kroz grad noću kada je policijski čas, i da ih odvoze nekuda prema Avali. O tome se govorilo šapatom, mnogi su mislili da ih tamo negde streljaju.

Tišina je bila nesnosna.

Šta će biti sa stanom i sa stvarima? Nastala su takva vremena da ništa nije sigurno. Tepihe su na vreme dale Mediki na čuvanje, a porcelan i rublje Jovanoviću i Midićevima. Ipak, tu u stanu je ostao klavir, ostala je Gretina biblioteka, kompletna dela klasika u luksuznom povezu, ostalo je i mnogo odeće, nameštaj, lusteri. Onaj pacovoliki hauzmajstor će prvi provaliti u stan i odneti sve što vredi.

Stvari! Nosi ih vrag, šta će biti sa njima? Kako li će one izdržati u tom koncentracionom logoru?

Bilo je u Beogradu Jevreja, izbeglica iz zemalja koje su Nemci već okupirali. U njihove priče se nije moglo verovati, možda su mnogo toga izmišljali, preterivali da bi izazvali samilost, toliko je toga, zaista neverovatnog, u njihovim pričama bilo. A možda je sve to ipak istina! Možda zaista Nemci nameravaju da pobiju sve Jevreje. Onako pedantni kakvi jesu, možda će to i učiniti...

Da su samo na vreme otišle u Peštu. Tamo kod Hane, Sarine sestre. U Mađarskoj Jevreje ne diraju, Hana ih je zvala, bogata je i stan joj je velik. Da su samo na vreme otišle, tamo bi na miru mogle dočekati završetak ovog rata. Sada je kasno. Jevreji bez objave ne mogu nikud van ovog grada, koga uhvate bez objave, odmah streljaju.

Telefon! Zazvonio je sasvim iznenada. Erna se nije ni pomerila. Ko zna ko to i zašto, upravo sada kad moraju otići, usred te tišine, zove. Ako se ne javi, zvono će možda prestati.

Ne, ne prestaje, neprekidno zvoni. Ta zvonjava, usred tišine već ide na živce, Ernu je od nje zbolela glava. Možda i nije od zvonjave, možda je od neizvesnosti. Bolje je ne javljati se. Ko zna ko to sada zove, prijatelji se već odavno ne javljaju. I na ulici kada ih sretne, gledaju na drugu stranu. Ne primećuju je. Kao da se plaše one žute trake na rukavu. Jedino im Mihajlo i Miladin dolaze.

Mihajlo. Lep je i bogat. Ima tome već više od pet godina kako je sa Ernom ali... On kaže da njegova majka ne može ni da zamisli da joj se sin oženi raspuštenicom, starijom od njega – pa još i Jevrejkom. To bi je dotuklo. Šarmantan je i dobar, nije prestao da dolazi, možda njegova majka ne zna da on dolazi, teši ih da ova okupacija neće dugo trajati, da će Nemci otići, da će onda sve biti kao nekada i da će onda opet ići na trke, ići će svi zajedno. Majka mu je stara i možda će se on zaista oženiti kad ona, ne daj Bože... Uostalom, to sada nije ni važno. Kad bi samo znale šta ih u tom logoru čeka. Šta će jesti, gde će spavati i hoće li ih, sačuvaj Bože, ubijati. Ako ih budu zaista nekuda prognali, šta će biti sa stvarima koje ostavljaju ovde u stanu? Sefarde su, bilo je to davno, bez stvari proterali iz Španije pa šta im je falilo! Oni su se lepo snašli, složni su, pomažu se, bogati su. Istina i oni sada nose žute trake, i njih sada odvoze.

Možda će nas sve zajedno strpati u taj logor – ili će nas zajedno proterati iz ove zemlje. Kad bi samo mogle da biramo, možda bi nas pustili u Mađarsku.

Telefon ne prestaje da zvoni i to sada zaista ide na živce. Telefon je tu na komodi, treba samo ispružiti ruku i podići slušalicu, ali, možda to iz neke nemačke komande proveravaju da li

smo pošle. I ako se javimo, znaće da još nismo krenule, pa mogu doći kamionom po nas. Priča se da su one koje su kamionom odvodili odmah streljali.

Mogu isključiti telefon. Dobra ideja ali, to se onome ko zvoni, može učiniti sumnjivim. Utičnica mi je tu, pod rukom, mogu je izvući, ali to je opasno. Neka zvoni, mogu zatisnuti uši, mama i onako ne čuje ali ako zatisnem uši, neću čuti fijakeristu kad dođe. A ako danas ne odemo na sabirno mesto doći će po nas.

Ne ovo sada nije telefon. Neko je pred vratima i zvoni. Tri puta, kao što zvoni Mihajlo. Lepo bi bilo da je to on, već dva dana se nije javljao.

Mihajlo se nije iznenadio kada ih je video u predsoblju. Pažljiv kao i uvek, rekao je da će ih, kad fijaker dođe, ispratiti do sabirnog mesta. Pomoći će im oko kofera. Još je nešto govorio, Erna ga nije razumela, a Sara nije čula. Pominjao je neke njegove prijatelje, Jevreje koji žive u Švajcarskoj, tamo Jevreje ne diraju. Kakve veze to sada ima sa njihovim odlaskom u logor, izgleda da on oseća potrebu da govori, govori, bilo šta, da govori jer se plaši tišine. A Erni je ta bujica reči smetala, više bi volela da bude tišina, da nema tih zvukova, volela bi da čute i da misle o nečemu što nema veze sa ovim predsobljem, fijakeristom i odlaskom u nepoznato. U glavi joj buči. Došlo joj je da zavapi: *Za ime božije, učuti bar malo!*

Nije zavapila. Pomislio bi da je histerična, možda bi se i uvredio, uzeo šešir i otišao. Zauvek.

Opet telefon i, gotovo istovremeno kućno zvono. Fijakerista? Ne, nije bio fijakerista. Došao je Miladin, sreski pisar iz nekog mesta blizu Beograda. Donosio je vesti od sestre Grete koja je tamo, sa mužem i detetom. Uhapšena je i tamo je u zatvoru ali ih verovatno neće poslati u logor, a možda će ih uskoro i pustiti jer zaista nisu ništa skrivili. Miladin se povremeno viđa sa njima, čudan je to zatvor, u istoj je zgradi gde on radi, ponekad može i da razgovara sa njima. Dolazio je Miladin i ranije, donosio je vesti, ali je donosio i hranu: kesu brašna, sira, pasulja, ponekad i kokošku, zaklanu i uredno uređenu, sve je to mnogo značilo jer su do hrane teško dolazile. Novac za to nije primao, a one mnogo novaca više nisu ni imale. Sara je tvrdila da je Miladin potajno zaljubljen u Ernu i da zato dolazi ali on to nije pokazivao. Možda zaista dolazi samo jer je dobar čovek, a sada je takvih malo.

Miladin je odmah shvatio. Čim je ušao i video kofere, pa video njih dve kako stoje spremne sada već sa bundama u rukama, sve mu je bilo jasno. Ipak, pitao je Mihajla šta se to dešava, kuda idu... Mihajlo je bespomoćno raširio ruke. I na drugo pitanje, šta Mihajlo namerava da preduzme, Mihajlo je raširio ruke...

Sara, onako gluva, nije čula šta govore ali je primetila da je Miladin uzbuđen, da je jako ljut, čula je da govori glasno, toliko da je čak je i neke psovke čula, a onda su svi pogledali na ulazna vrata i otvorili ih.

Bio je to fijakerista.

Najzad.

Mihajlo je i dalje bio zbunjen, pa ih je Miladin zajedno sa koferima smestio u fijaker. Bilo je tesno, krov fijakera je bio podignut, skinuli su žute trake sa rukava i nisu išli prema sabirnom centru nego nekako u krug, do Slavije, pa na Dorćol i opet do Slavije, jer je Miladin rekao kočijašu da ih vozi bilo gde, neka vozi dok ne smisle kuda će, platiće mu, samo neka vozi. Mihajlo se nekako zbunjeno smeškao, Sara je ćutala jer joj se činilo da muškarci znaju šta rade, a Erna je želela da se sve to već jednom završi. Da se ta mora već jednom završi, makar i u sabirnom centru, da se negde smiri, da može leći i zaspati, sanjati i ne misliti šta će biti...

Izgleda da je Miladin, najzad nešto smislio. Dao je kočijašu jednu adresu i objasnio gde je to. Erna nije znala kuda idu, nije ni mogla da misli šta će biti, glava je sada užasno bolela, a reči koje su muškarci izgovarali nisu za nju imale nikakvog značenja. Miladin je pominjao neku ženu, lekarku, njegovu švalerku, Crveni Krst i ime neke ulice za koju nikada nije ni čula. Imala je užasnu glavobolju, želela je da legne i zaspi, makar i zauvek.

Sabrala se tek predveče. Pokazalo se da je ta lekarka jedna vrlo pristojna i civilizovana osoba. Kad ih je Miladin doveo kod nje, ona nije ništa pitala – verovatno je shvatila ili naslutila.

Bila je vrlo srdačna i činila je sve da im, za onih nekoliko dana koje su Sara i Erna kod nje provele, boravak bude što prijatniji.

Mihajlo i Milutin su, za to vreme, obilazili periferiju grada tražeći zgodan stan. Stan u zasebnoj kući, stan odmah useljav i to negde u kraju koji je podalje od onog dela u kome su Sara i Erna živele ili imale poznanike. Stanova je u to vreme u Beogradu još bilo...

III

STARAC

U novu kuću nije hteo da ulazi. Nikada tu kuću nije želeo ali nije se ni protivio kada je njegov sin, vrativši se jednom iz Austrije, odlučio da je tu, u istom dvorištu sagradi. I drugi u selu gradili su takve kuće. Nova kuća je velika, građena je tako da u njoj ima dovoljno mesta za sve njih, pa i za snajke i buduće unuke, ali sada je prazna. Crni zjapovi krova i nekadašnjih prozora gledaju prema putu, pa ova malena koju je još njegov čukunded svojim rukama podigao, nikome ne pada u oči. Uostalom, čak i da je primete, starac je znao da oni radije pale one nove i velike. Gotovo sve velike kuće su već spaljene, palili su ih i jedni i drugi i treći. Kako koji naiđu – oni pale. Palili su Srbi hrvatske, palili Hrvati srpske, a ni ono malo muslimanskih nije pošteđeno. Selo je opustelo. Svi su se razišli, svako na svoju stranu. Ostao je on, a čini mu se još nekoliko staraca. Ne viđa ih, svi se kriju. Neke su i pobili.

Starac je bio sam. Baba mu je umrla odavno. Bolovala je dugo, slabila, a lekari nisu mogli da iznađu šta joj je. Govorili su da je kod nje sve na nervnoj bazi. Na kraju je sirota i umrla, sahranili su je lepo, bilo je to, ne seća se tačno koje godine, već je prestao i na groblje da ide. Ustvari, ode on ponekad, oplevi zarastao grob i premišlja kako će i on jednog dana tu, kraj nje...

Onaj stariji je otišao u vojsku. Nije mu se išlo, ali došli su jedne noći i odveli ga. Treba, vele da se boriš, vreme je da raščistimo sa ovim gadovima. Nije imao kud. Dolazio je kući dva puta, imao je ono šareno, maskirno odelo i automat. Mnogo je toga, veli, video i doživeo i muka mu je od svega. Pomišljao je i da pobegne ali, sada to više ne može. Tražili bi ga i jedni i drugi. Žena mu je, čim se ovde zgovnalo, otišla svojim roditeljima. Druge je vere pa se, u poslednje vreme ovde nije dobro osećala. Starac je nije voleo i nije mu bilo krivo. Ta mlada, što je njegovom sinu pamet zavrтела, nije bila po njegovom ukusu. Odevala se varoški, farbala je kosu i nagovarala svog čoveka da i njoj kupi jedan auto. Dece, srećom, još nisu imali. Ko zna, možda je i nerotkinja bila!

Mlađi sin je bio bolje sreće. I on je radio, bio je i u Nemačkoj i u Austriji, čistio je kanalizaciju, radio na gradilištima, lepo je zarađivao i desio se tamo baš u vreme kada su ovi poludeli. Milošević vuče na svoju stranu, a Tuđman na drugu, Slovenci su bili pametni pa su se na vreme izdvojili, Izedbegović – ili kako se taj već zove, izeo govno dabogda, opet buni muslimane, a i onaj u Makedoniji nešto burgija... Starac se nikada nije bavio politikom. Nepismen, samo je slušao šta drugi govore, pamtio je prošli rat i nevolje koje je to vreme običnim ljudima donelo i nije verovao nikome. Izgleda da je taj mlađi bio pametniji i čim se ovde zgovnalo, javio je da neće dolaziti na urlaub*⁵. Ostaće tamo i radiće. Snajku je zvao da dođe sa detetom, mali je imao tri godine, sada su tamo i ne pišu mu. Možda i pišu, ko zna, ali ovamo nikakva pošta već odavno ne stiže.

Sam je, i bolje je što je tako. Taj ko ga ubije, neće se mnogo ovajđiti. A opet, žao mu je: ko će baštu okopati, njivu obraditi, livadu... Ne, livada mu više ne treba. Svu stoku su mu već pokupili i poklali. Čini mu se da te vojske samo meso, oteto od poštenog sveta, jedu. I žao mu je što ovde neće biti nikoga da ga, ako ga ubiju, sahrani i ožali. Ostaće tako u dvorištu da ga gladni psi razvlače kao što su, slušao je to, po selima ponekad radili.

*⁵ *Urlaub*: (nemački) odsustvo

Otkako se zaratilo, on iz svog dvorišta danju gotovo da i nije izlazio. Opasno je. U kući se našlo kukuruza, ima ga na tavanu, u trapu ima krompira, vojske su tražile ali taj trap nisu primetile, a na dnu one velike kace ostalo je još kupusa, neće moći sve ni da pojede. Soli ima, vodovod je već odavno presušio, i struje već odavno nema, ali bunar mu je kraj same kuće, ništa mu drugo ne treba. Zapravo, treba, muka je sa drvima, nema čime da loži. Iskrade se zato noću, pa polako obilazi one spaljene i napuštene kuće i uvek nađe ponešto za loženje, najčešće plotove, njih vojske ne pale. Skupi tako za nekoliko dana pa kad ponestane on opet... Jednom se tako grdno prepaao: šunjao se oko jedne kuće i taman skupio naramak, uprtio ga i krenuo, kad nešto ispade pred njega... Pomislio je da je neka patrola i da je za njega sve gotovo – kad ono, ispisnik neki njegov krenuo takođe da skuplja.

Teško mu je što nema duvana. Noću pikavce bačene po avlijama ne vidi, a i kiše su bile, sve je to propalo pa sada, ponekad, od muke, zavije kukuruzovinu i zapali. Zavara se tako, a posle mu je još gore.

Još mu je teže što je naočare polomio, a slabo i čuje. Kad neka vojska naiđe, on ne čuje uvek na vreme. Traže mu isprave, a on ličnu kartu nema. Pitaju ga jel' Srbin ili Hrvat, a on kaže: Vaš sam braćo, vaš – i to je uspevalo. Sada su sve vojske podjednako odevene, neki nose civilno, a neki ona maskirna odela. Šta im je na kapama, on ne vidi. Ipak, ako na glavi imaju šubare, to su Srbi. Oni mnogo piju i pevaju neke pesme, takav je valjda kod njih red ili oni to iz straha. Hrvati manje piju i ne galame toliko, a muslimani uopšte ne piju. Samo poneki od njih krišom...

Nevolja je što se ne zna gde je front. Vojske glavinjaju okolo, nikada se ne zna koja će da naiđe i koja da ubija. Već su opljačkali sve što za njih vredi, sada samo utvrđuju da su "očistili" sve što nije njihovo. I nevolja je što su već nekoliko puta dolazili da evakušu svoje. Dolaze, vele, oni drugi. Dva puta su ga neki tako odvodili. Krene on sa njima, sačeka malo pa izađe iz kolone, kaže prisralo mu se. Svrti u stranu, sačeka da kolona prođe, pa se vrati kući. Neće on nikuda, što bi se evakuisao! Da ode u neku nedodiju da postane beskućnik, da tamo prosi hranu i gladauje, e to neće. Ako mu je suđeno, neka ga ubiju tu u kući, bar da mu seoski psi kosti ne razvlače. A kod sina, i da može, ne bi išao. Isuviše je star, bio bi im na teretu.

Dani mu prolaze, proći će valjda jednom i ovo ludilo. Naubijaće se jedni drugih pa će im dojaditi, smiriće se. Preživio je on mnogo toga, preživeće i ovo. A i ako ne preživi, nije šteta. Dani mu prolaze, već je star. Sedi tako u kući, u onoj staroj koja je ostala, sedi i premišlja, seća se mladosti, seća se, seća se, pa zaspi. Zaspi i sanja. Ti su snovi zapravo nastavci onoga o čemu je, budan razmišljao i sećao se. Onda se probudi, pa onako bunovan prebira šta je to sve video u snu. Ponekad se trgne, jer ipak, i onako gluv čuje neku buku, to najčešće seoski psi oglašavaju da neko dolazi. Laju na vojske koje prolaze i zlo donose. Čuje se i poneki pucanj, pucaju vojnici na pse, onda se čuje arlaukanje, glasno kuka ranjeno živinče, arlauče sve dok ga, sledećim hicem ne dotuku. Kad čuje takvu buku, starac se sklanja, krije se, makar iza kuće, jer vojska često i ne pita šta si nego odmah puca.

Nasklanjao se on tako zaista često, bežao je i krio se iza kuće ili tamo dalje u potoku, hvatali su ga ponekad, puštali, ispitivali ga, tražili mu rakije, pitali ga gde mu je familija, ima li sinova i gde su, odgovarao je i lagao kad zatreba i preživljavao tako. Otupeo je na sve to i više nije ni umeo da zamisli kako će izgledati kad ovaj rat prestane.

Tako otupelog su ga i zatekli u kući. Dremao je, umoran od svega, dremao, pa nije ni čuo kad su ušli u selo. Nisu ga ni pitali, Srbin li je, Hrvat ili... Prosto, naredili mu da se obuče i pođe sa njima, oni stanovništvo evakušu pa niko ne sme da ostane. Pošao je, misleći da će i ovog puta uspeti da izađe iz kolone pa da se vrati. Ovog puta nije uspeo, natovarili su ga na kamion i nekud odvezli.